ISSN 3083-6654 (Print) ISSN 3083-6662 (Online)

UDC 821.161.2-93.09“20”
doi: https://doi.org/10.15330/clid.3.2.61-74

ПЕРФОРМАТИВНІСТЬ ЯК МЕХАНІЗМ УСПАДКУВАННЯ ПАМ’ЯТІ У ПОВІСТІ НАТАЛІЇ СМИРНОВОЇ “КРИМ КЕРІМА”

PERFORMATIVITY AS A MECHANISM OF MEMORY INHERITANCE IN NATALIIA SMYRNOVA’S NOVELLA *KERIM’S CRIMEA*

Олександра Вісич
Національний університет “Острозька академія”, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1706-1147

Abstract. The article examines the performative mechanisms of memory inheritance in Nataliia Smyrnova’s novella *Kerim’s Crimea* (2021), one of the few contemporary Ukrainian texts for children and adolescents that addresses the Crimean theme and has not yet received scholarly attention. The study is relevant because, following the 2014 occupation, literary texts have become one of the few mediators through which young readers encounter the peninsula.

The theoretical framework combines performativity theory with memory studies. It proceeds from J. L. Austin’s distinction between constative and performative utterances and its subsequent reinterpretations in speech act theory (S. Petrey), studies of ritual and bodily memory (P. Connerton), performance theory (R. Bauman), and the rhetoric of address (J. Culler). The mechanism of memory transmission is examined through M. Hirsch’s concept of postmemory, in which the author herself characterises the mode of referring to the past as performative, and through M. Świetlicki’s notion of next-generation memory. The performativity of the novella is examined at several coexisting levels: the speech acts of the characters, repeated actions together with the objects associated with them, and the construction of the narrative. The study relies on textual analysis with elements of reception theory.

The article traces how the speech acts of the older family members confer status, redefine the hierarchy of what is valuable, and proclaim belonging. The ritual level sustains what the word has established, converting a single pronouncement into daily practice; at the same time, the limits of this mechanism are outlined, since a rite assigned to a designated performer becomes impossible once circumstances preclude that person’s presence. Where the repetition of an action is interrupted, narrative takes over its structure. The narrative-rhetorical level is analysed through the fourfold return of an embedded legend, the ring composition, and the closing apostrophe, which carries the address beyond narrative time. Particular attention is given to the operation of imagining that runs throughout the work and constitutes for the character a position from which the past becomes accessible. The article demonstrates that these devices together form a chain of memory inheritance in which the position of the addressee is successively occupied by the witness of the deportation, his descendant, and the reader. Further research may involve comparing the identified mechanisms with a broader corpus of Ukrainian prose about Crimea for children and adolescents.

Keywords: performativity, postmemory, next-generation memory, deportation of the Crimean Tatars, Ukrainian children’s literature.

©Visych O., Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 2026.
CC BY Attribution 4.0 International

ВСТУП

Репрезентація Криму в українській літературі має тривалу історію: від фольклору та різножанрових текстів XIX–XX століть до сучасного письменства. Після окупації 2014 року звернення до кримської тематики набуває особливої актуальності. Зокрема, йдеться про літературу для дітей і підлітків, що стає однією з небагатьох можливостей для юних читачів познайомитися з реаліями півострова, образ якого дедалі більше формується через міжпоколіннєву комунікацію, а не особисто пережите. У цьому випадку важливою є здатність художніх текстів подолати розрив у передаванні досвіду й перетворити Крим на частину картини світу дитини. Доречно актуалізувати поняття "постпам'ять", що, за М. Гірш, є способом осягнення травматичних подій, які передували народженню суб'єкта й були передані йому через родину й культуру настільки, що ці події набувають статусу власних спогадів (Hirsch, 2008, p. 106). Дитяча література про Крим – один із культурних медіумів, що здатні формувати постпам'ять у дитини, яка не мала досвіду життя на півострові, за допомогою опису краю та його історії, створюючи наративну емпатію та завдяки використанню перформативних прийомів. За Дж. Остіном, перформативним є висловлювання, яке не описує стан речей, а чинить дію (Austin, 1962, p. 5). Спираючись на цю концепцію та її подальші переосмислення (Р. Бауман, П. Коннертон, С. Петрі), у своєму дослідженні тлумачимо це явище широко – як здатність окремого висловлювання, повторюваної формули, ритуального жесту чи самої побудови тексту конструювати позицію суб'єкта, зокрема тоді, коли мовлення діє за відсутності того, хто його вимовив, або коли текст звертається до читача так, що той опиняється на місці адресата.

Об'єктом дослідження обрано повість Наталії Смирнової "Крим Керіма" (2021) – один з нечисленних текстів сучасної української літератури, який порушує тему Криму й досі не потрапляв у фокус літературознавчого аналізу. Широкий історичний контекст, родинна та колективна трагедії кримськотатарського народу, показані через оптику підлітка, перетворюють передавання пам'яті на основу сюжету, а оповідна структура та мовлення персонажів стають показовим матеріалом для інтерпретації у світлі перформативності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тема національної пам'яті посідає чільне місце в дослідженнях сучасної української літератури для дітей та підлітків. Її розробляють У. Баран, М. Варданян, Т. Качак, Л. Круль, Ю. Кулінська, Л. Куца, Н. Марченко, Л. Овдійчук, О. Слижук, Л. Яремко та ін. Т. Качак виокремлює три типи творів, що ретранслюють національну пам'ять: історико-пригодницьку прозу,

автобіографічні тексти та реалістичну прозу з історичним тлом. Дослідниця стверджує, що їх об'єднує "концепт дитинства, образ дитини не тільки як свідка тих подій, а й оповідача, через призму сприйняття і переживання якого висвітлюється історичне минуле народу, ретранслюється національна пам'ять" (Качак, 2021, с. 76–77).

Кримська тематика логічно вписується в це поле, проте потрапляє в нього спорадично й на обмеженому колі текстів. Найпомітнішою поміж них залишається повість Зірки Мензатюк "Дике літо в Криму", яку розглядають переважно в аспекті жанрової належності (В. Кизилова, М. Васильєва) та міжкультурних взаємин (М. Васильєва, О. Слижук). Так, О. Слижук відзначає, що півострів потрапляє до реєстру "місць пам'яті" поряд з Берестечком, Хортицею й Межигірським монастирем (Слижук, 2020, с. 105), а також доводить, що "в імагологічній бінарній опозиції Чужий підмінюється поняттям Інший", а дружба дітей з різних куточків України "нівелює імагологічну дихотомію, дає змогу усвідомити Іншого у ролі Свого" (Слижук, 2022, с. 384).

Важливу тенденцію фіксує Н. Дев'ятко у статті "Сакралізація та десакралізація простору в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва". Авторка стверджує, що до окупації Крим ставав місцем дії реалістичних і казкових творів, натомість "територія Криму після окупації взагалі майже зникає зі сторінок опублікованих творів для дітей та юнацтва" (Дев'ятко, 2020, с. 24). Н. Дев'ятко наголошує, що сакралізація простору "дуже важлива для національної самоідентифікації читача, який є громадянином держави" (Дев'ятко, 2020, с. 20), натомість десакралізаційні процеси можуть бути небезпечними, оскільки "можуть використовуватися у 'гібридних війнах' проти нашої держави" (Дев'ятко, 2020, с. 19). Нечисленність текстів про Крим для юного читача, таким чином, робить кожен наявний твір вартим окремого аналізу.

У зазначених дослідженнях головним є інтерес до способів конструювання національної пам'яті в дитячій і підлітковій літературі на рівні образів і мотивів. Слушне методологічне спостереження роблять Т. Качак і Т. Близнюк, констатуючи, що в сучасних студіях дитячої літератури "частіше застосовують історико-типологічний і рецептивно-естетичний підходи, тоді як психологічному, культурологічному, ґендерному, постколоніальному, психоаналітичному, герменевтичному, структуралістському та іншим приділяють недостатньо уваги" (Kachak & Blyznyuk, 2024, p. 187). Теорія перформативності так само заслуговує на те, щоб опинитися у цьому переліку недооцінених підходів до аналізу текстів для дітей та юнацтва, адже дає змогу простежити механізми, якими текст залучає читача до глибшої рецепції та сприяє тому, щоб чужий досвід і минуле стали для нього своїми.

Теорію перформативності в українській гуманітаристиці розроблено переважно на матеріалі театру, танцю й ритуалу (Р. Безугла, Л. Венедіктова, М. Карповець, О. Левченко, І. Рябчий). В українському літературознавстві

перформативність рідко стає інструментом аналізу дитячої та підліткової літератури. У статті "Типологія і функції читацького перформансу в сучасній українській літературі для дітей і юнацтва" (Вісич, Михальчук, 2024) ми описали формати зображеного в текстах перформативного читання – сімейний ритуал, театралізоване читання, інтерпретаційне читання, сторітеллінг як перформанс. У пропонованому дослідженні йдеться про перформативність самого твору – про те, як мовленнєві акти персонажів, ітеративні формули, структура оповіді й риторика звертання конструюють позицію носія пам'яті для персонажа-нащадка та для читача.

МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті – розглянути перформативні механізми передавання пам'яті в повісті Наталії Смирнової "Крим Керіма" та схарактеризувати позиції, які текст конструює для персонажів і для читача.

Теоретичною базою дослідження стала теорія перформативності в поєднанні зі студіями пам'яті. Вихідним є розрізнення Дж. Остіна між констативним висловлюванням, яке описує стан речей, і перформативним, що самим актом мовлення чинить дію (Austin, 1962). У художньому тексті, як доводить Дж. Стівенс на матеріалі дитячої літератури, письменники мають особливу можливість "виявляти сконструйованість перформативів через персонажа та сюжет", а сам персонаж "конструюється відповідно до впізнаваних перформативів і тому розігрує їх" (Stephens, 2006, p. 5).

Перформативність повісті "Крим Керіма" розглядаємо на кількох рівнях. Мовний рівень охоплює мовленнєві акти персонажів – накази, доручення, називання, напуття – з увагою до того, який ефект зумовлює висловлювання. Ритуальний рівень стосується дій і поведінкових патернів, що є повторюваними структурами і, відтворюючись у новому контексті, залишаються чинними за відсутності того, хто їх запровадив. Спираємося тут на П. Коннертона, який показує, що соціальна пам'ять утримується не стільки збереженим змістом, скільки повторюваними тілесними практиками й комеморативними церемоніями (Connerton, 1989). Наративно-риторичний рівень охоплює побудову оповіді: кільцеву композицію, вставну оповідь, апострофу. Останню Дж. Каллер визначає як фігуру прямого звертання до відсутнього адресата, яка "тропізує сам хід і ситуацію комунікації" (Culler, 1981, p. 149).

Механізм передавання пам'яті розглядаємо у світлі концепції постпам'яті М. Гірш, яка пояснює, як травматичний досвід стає частиною свідомості того, хто його не переживав. Прикметно, що дослідниця сама характеризує постпам'ять як перформативну, наголошуючи, що вона відсилає до минулого способом, "дедалі більше сформованим афектом, потребою і бажанням" (Hirsch, 2008, p. 124). Позицію читача, який не успадковує родинної травми, точніше окреслює поняття "пам'ять наступного покоління" (next-generation

memory) М. Свєтліцького. Дослідник виводить його на матеріалі української канадської історичної прози для дітей, тобто текстів, які розповідають юному читачеві про країну, з якою він не має прямих зв'язків, і в цьому кримський випадок структурно подібний, адже сучасна українська дитина читає про півострів, також тимчасово недоступний їй. Така пам'ять, за М. Свєтліцьким, є культурною і позатекстовою, оскільки передавання відбувається "між автором, текстом і читачем"; вона означає не лише трансляцію спогадів про окремі події, а й "засівання насіння" окремішньої культурної пам'яті спільноти, що уможливлює її виживання (Świetlicki, 2023, p. 3).

Дослідження також спирається на текстуальний аналіз із залученням елементів рецептивної теорії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У повісті Наталії Смирнової "Крим Керіма" розказано трагічну історію кримськотатарської родини від першої особи, голосом хлопчика Керіма. Дія починається навесні 1941 року в передгірному Криму в присілку біля печерного міста Ескі-Кермен, де Керім живе з батьками, старшою сестрою Асіє, молодшими братом Юсуфом і сестрою Шефікою, а також дідом. Співжиття трьох поколінь під одним дахом вписує передавання досвіду й родинних цінностей у повсякденний уклад.

На початку пригодницької атмосфери тексту додає намір Керіма разом із найближчим другом, сусідським хлопцем Рефатом, дослідити таємний Обложний колодязь Ескі-Кермена. Їхній задум живить легенда про Того, хто охороняє перехід між світами. Керім захоплюється історією і водночас визнає, що знань, отриманих у школі, йому недостатньо: "Я часто думаю про те, як виглядали ті люди, що жили у давніх фортецях, у нашому місті-скелі, що вони їли, у що вдягалися. Хоча на уроках історії вчителька трохи розповідала нам про них, але мені було цього замало. Тож я намагався сам усе уявити" (Смирнова, 2021, с. 13). До операції уявляння Керім вдаватиметься в тексті ще не раз, перетворюючи ландшафт на простір пам'яті, населяючи його постатями минулого, розгортаючи сюжет облоги й подумки переміщуючись у час події. Позаяк між середньовічною облогою і хлопцем немає ані свідків, ані родинної лінії, йдеться не про успадкований досвід, а про механізм, який М. Гірш описує як реактивацію віддалених архівних і культурних структур пам'яті через "резонансні індивідуальні та родинні форми опосередкування" (Hirsch, 2008, p. 111). Такими посередниками для Керіма стають шкільні уроки історії, дідові легенди й власна уява.

Показовою є здатність хлопця перевтілюватися в давнього мешканця міста: "…мені здавалося, що зараз не 1941 рік, а 1200-й, і що я – давній житель цього печерного міста, що вже сотні років існує на землі, і ні час, ні люди не змогли його знищити" (Смирнова, 2021, с. 24). У цьому випадку історичний

факт перетворюється на досвід емоційного співпереживання. Ця позиція дає Керіму змогу усвідомити тривання історичного процесу та зв'язок між різними поколіннями мешканців мультикультурного кримського простору.

Уявне виникає із взаємодії персонажа з місцем і його матеріальними слідами: "А потім ми побачили отвір, через який прийшли воїни хана Ногая, коли сталася та страшна трагедія. Величезна діра в стіні, пробита людьми, які несли загибель" (Смирнова, 2021, с.14). Сам процес уявляння, відтак, набуває перформативного характеру, створюючи для героя нову позицію щодо побаченого, і відбувається за логікою конструкції "нібито", що, згідно з В. Ізером, запускає "акти смислотворення" в реципієнта (Iser, 1993, p. 16). У результаті пролом у мурі спрацьовує для героя як тригер моральної рефлексії, кульмінацією якої стає питання: "І навіщо люди воюють?" (Смирнова, 2021, с. 14). Коли війна дійде до присілка, це питання втратить умоглядність. Ворожу жорстокість, яку хлопець раніше бачив як слід у камені, він та його родина переживуть на власному досвіді. Прикметно, що уявляння в повісті не пропонує готового тлумачення історії, а спонукає героя до його самостійного вироблення. Як наголошує В. Ізер, смисл є не тим, що міститься в тексті, а результатом "операції перетворення" (Iser, 1993, p. 18). Саме тому пережита в уяві трагедія середньовічного Ескі-Кермена стає для Керіма матрицею осмислення власної катастрофи – війни, депортації та втрати батьківщини.

За сюжетом, батькові Керіма доводиться йти на фронт, слідом приходить німецька окупація півострова. Важливий перформативний акт, який змінює становище Керіма, відбувається під час прощання з татом. Сцена починається з тілесного контакту, за яким іде передавання речі: "Коли надійшла моя черга прощатися, батько обійняв мене, поплескав по плечах і раптом надягнув мені на голову свій халпах – каракулеву шапку з пласким верхом, головний убір, який із давніх-давен носили всі наші чоловіки" (Смирнова, 2021, с. 23). Підкреслене в описі предмета його культурне значення та тривкість пов'язаного з ним звичаю надають сцені сили обряду ініціації. Промовистою є деталь розміру халпаха – "був на мене трохи завеликий" (Смирнова, 2021, с. 23). Невідповідність між розміром дитячої голови й дорослого убору вимірює дистанцію між віком хлопця, чиє дорослішання доти було плавним і безтурботним, та обов'язком, який на нього випав. Жест батька, який "поклав свою велику загрубілу долоню" на плече сина, закріплює передачу повноважень, а епітет "велика" вчергове увиразнює неспівмірність тягаря.

Слово в цій сцені йде за рухами тіла і скріплює їх, адже, за спостереженням С. Петрі, "слова чинять дію, коли успішно покликаються на конвенцію" (Petrey, 1990, p. 12). Батько називає підстави свого рішення ("Тепер ти маєш піклуватися про родину. Дідусь уже старенький. А ти – майбутній чоловік. Бережи їх. Я покладаюся на тебе"), надає синові нового статусу, перетворює цей статус на обов'язок наказовою формою й закріплює його формулою довіри.

Відповідь хлопця невербальна: “Я мовчки кивнув, із останніх сил намагаючись стримати сльози” (Смирнова, 2021, с. 23). Керім не промовляє обіцянки, проте стримані сльози засвідчують, що кодекс поведінки дорослого чоловіка вже засвоєно. Ініціаційний перехід завершує поведінка, яка відповідає щойно наданому статусу, який далі утримується завдяки предметам: Керім носить халпах постійно, а коли виростає зі свого взуття, доношує батькові чоботи. Відтак одноразове проголошення переходить у щоденну практику, і цей перехід описує ланцюг, який П. Коннертон покладає в основу свого дослідження: перформативність немислима без поняття звички, а звичка – без поняття тілесних автоматизмів (Connerton, 1989, p. 5). Р. Безугла пов’язує це з природою ритуальної дії, повторюваність якої “забезпечує її впізнаваність”, даючи учасникам змогу “визначати свою роль і статус” у конкретній ситуації (Безугла, 2021, с. 101). Статус, наданий у мить прощання, зберігає чинність і за відсутності того, хто його встановив.

У травні 1944 року родину разом з усім кримськотатарським народом виселяють. Час на збори вимірюється хвилинами, і саме ця стисліть перетворює вибір речей на вибір того, що взагалі можливо зберегти. Дід формулює цей вибір словами, які визначать життя родини на десятиліття: “Пам’ять – це найголовніше, що ми маємо взяти із собою” (Смирнова, 2021, с. 51). Наступний подібний акт відбувається, коли поїзд минає межу півострова: “Це Сиваш! Тут закінчується Крим! Діти, не забувайте, звідки ви, пам’ятайте свою Батьківщину!” (Смирнова, 2021, с. 60). Дід називає кордон і водночас закликає до відповідальності, а сила вислову тримається на збігу часу висловлювання й часу перетину. Приналежність проголошується у момент, коли територіальна підстава для неї зникає за вікном вагона. Останнє напуття діда звучить перед смертю: “Не забувайте своєї культури, зберігайте традиції. І пам’ятайте про свою Батьківщину. Колись ви обов’язково туди повернетеся” (Смирнова, 2021, с. 66). Виконання цієї настанови мовець передає тим, хто залишається, тож її чинність не залежить від того, чи дочекається він повернення сам. Прикметно, що повість утримується від тріумфального здійснення заповіту. Через десятиліття, вже на плато над колишнім селищем, онук Керіма Бекір питає: “А чому ти не повернувся до свого селища?”, і Керім відповідає: “Тому що нам не дозволили там оселитися” (Смирнова, 2021, с. 91). Настанова справджується лише частково, і саме незавершеність утримує заповіт чинним, передаючи його як спадок майбутнім поколінням.

Роки на чужині перевіряють здатність вивезених із Криму речей утримувати пам’ять. Окрім батькових халпаха й чобіт, які вдалося зберегти Керімові, у повісті фігурують феска, вишитий сріблом пояс і Коран, збережені матір’ю. Феску та пояс довелося продати в узбецькому таборі, щоб урятувати дітей від голоду: “Віддала за хліб та овочі найдорожче, що залишилося від минулого життя” (Смирнова, 2021, с. 74). Єдиним матеріальним носієм пам’яті залишився Коран. Образ священної книги викликає спогади, що розгортаються

у повісті як яскраві картини минулого життя: “Я чомусь згадав, як Юсуфу на третій день після народження на вушко промовили ім’я, яке йому обрали з Корану, а потім прочитали із нього суру” (Смирнова, 2021, с. 74). Зауважимо, що подібна практика надавання імен має перформативний характер, адже в ній, за М. Карповцем, “збігається слово та дія, а характер діяльності має демонстративний і наслідувальний характер” (Карповець, 2024, с. 55). Другий спогад повертає Керіма на весілля його двоюрідної сестри, коли “її молодий брат Зейтулла попереду всієї весільної процесії віз Коран молодої у спеціальному футлярі куран-хап” (Смирнова, 2021, с. 74), а мати нареченого приймала книгу й нагороджувала виконавця кушаком. Лаконічна репліка Керіма “Юсуф теж мав нести Коран на весіллі Асіє. Але не судилося” фіксує втрату іншого порядку, ніж продаж фески та пояса: річ залишилася, а дія стала неможливою. Обряд переходить у статус, який О. Соболєва на матеріалі кримськотатарських польових досліджень описує як належність “не до сучасної традиції як такої, а до пам’яті про стару традицію” (Соболєва, 2018, с. 138). Важливо, що Керім згадує обряди як послідовність дій, тож оповідь заступає неможливе виконання й утримує його структуру. Відтак, збережена книга поряд із такою оповіддю лишає відкритою можливість того, що колись обряд буде виконано знову.

В умовах, коли писемна фіксація кримськотатарського минулого була унеможливлена тоталітарною державою, усна передача стає найбільш дієвим механізмом збереження пам’яті. Працюючи зі свідченнями депортованих, М.-О. Кислий констатує, що історична самосвідомість покоління, народженого у вигнанні, “формувалася в рамках сімейних наративів” (Кислий, 2015а, с. 55–56). Як слушно зауважує М. Свєтліцький, умовою такого збереження є багаторазове відтворення: культурна пам’ять “має бути розказана/записана та повторена/прочитана”, оскільки зафіксовані, але не поширювані дискурси западають у забуття (Świetlicki, 2023, p. 6).

У повісті “Крим Керіма” центральною фігурою такого передавання є дід головного героя: “Мій дідусь знає багато легенд. Він часто щось розповідає, коли вчить мене чоботарювати” (Смирнова, 2021, с. 12). Легенди супроводжують роботу рук, тож ремесло й наратив засвоюються в одному русі: “набагато цікавіше працювати й водночас слухати історії”. Саме через дідові розповіді хлопець пізнає власний край: зруйнований замок Киз-Куле, Обложний колодязь Ескі-Кермена приходять до нього спершу як оповідь, а вже потім як краєвид.

Особливе місце серед дідових оповідей посідає легенда про мешканців кримського села, доведених до відчаю сваволею князя Туган-бея, чиї юнаки й дівчата, утікши в гори від ханських воїнів, обертаються на орлів і мстяться кривдникові, а їхній клекіт відтоді нагадує людям про свободу. Цей сюжет постає у повісті чотири рази, щоразу відкриваючи нову грань його дієвості. Розгорнутий формат легенди звучить у депортаційному ешелоні, де сама сцена

оповіді перетворюється на перформанс: “Люди раптом затихли й уважно вслухалися” (Смирнова, 2021, с. 61). За спостереженням Р. Баумана, перформанс полягає у “прийнятті відповідальності перед аудиторією за демонстрацію комунікативної компетентності” (Bauman, 1974, p. 9), і дід Керіма бере на себе цю відповідальність у момент, коли слово залишається єдиним доступним засобом підтримки. Показово, що Керім слухає оповідь удруге: “…я вперше почув іще на початку війни, коли німці захопили наше село” (Смирнова, 2021, с. 61). Знаючи сюжет наперед, хлопець спостерігає вже не за подіями легенди, а за дією слова на аудиторію, за тишею, яка западає, за увагою людей, за самим фактом, що розповідь виявляється здатною їх утримувати.

Опорою для такого впливу слугує рефрен. Гори, ліс і річка промовляють до пригноблених селян: “Вас багато, а він один”, і люди підхоплюють формулу, змінивши займенник: “Нас багато, а він один…”. За спостереженням П. Коннертона, спільнота започатковується тоді, коли займенники солідарності “вимовляють повторно” (Connerton, 1989, p. 59), і у вагоні таке звертання лунає двічі: за кілька хвилин до легенди дід уже вигукнув “Діти, не забувайте, звідки ви”, а тепер оповідь дає слухачам готову формулу, у якій вони впізнають себе і яка зв’язує їх у спільноту. На чужині, у найважчі хвилини, Керім згадує легенду і зізнається, що чує голос дідуся, від якого йому стає легше (Смирнова, 2021, с. 80). Відтак слова продовжують підтримувати, а легенда перетворилася на код пам’яті.

Останнє звучання легенди замикає композиційне коло повісті й спровоковане появою справжнього орла: “У небі з’явився орел. Він завис у повітрі, розпростерши широкі сильні крила” (Смирнова, 2021, с. 92). Живий птах відсилає до орлів з легенди, і ландшафт постає синкретичним простором, де співіснують історія, міф і природа. Важливо, що у фіналі повісті авторка знову подає фрагмент тексту легенди, вводячи його без наративного опосередкування (без “дід сказав” чи “Керім згадав”). Заклики у легенді функціонують як апострофи. За Дж. Каллером, апострофа “не є зображенням події; спрацьовуючи, вона творить фіктивну, дискурсивну подію” (Culler, 1981, p. 169). У цьому випадку такою подією є передавання пам’яті. Займенник “люди” в заклику “Пам’ятайте, люди! Вас багато, вас багато…” (Смирнова, 2021, с. 63) лишається відкритим, тож ситуація звертання охоплює позатекстового читача нарівні зі слухачами всередині сюжету. Ідеться про позицію, сконструйовану текстом, а не про фактичну реакцію дитини-читача, яку можна встановити лише окремим емпіричним дослідженням. Саме такою є природа перформатива, який, за спостереженням Л. Венедіктової, “породжує суб’єкта” (Венедіктова, 2018, с. 34), а не звертається до готового адресата.

Внутрішньотекстовою моделлю цього адресата виступає онук Бекір, який належить до покоління кримських татар, що М.-О. Кислий, цілком суголосно з термінологією М. Гірш, визначає як postgeneration: діти, які не були свідками

депортації, проте успадкували знання про неї через родинну оповідь (Кислий, 2015b, с. 233). Досвіду Криму Бекір не має, і півострів приходить до нього готовим образом з розповідей Керіма, тому на плато він упізнає місцевість раніше, ніж роздивиться її: "Тут усе так, як я собі й уявляв… Саме так, як ти розповідав" (Смирнова, 2021, с. 92). Разом з оповіддю Бекір успадковує й нездійснений задум – мрію дослідити Обложний колодязь, з якого починалася повість (відповідь Керіма "не сьогодні" лишає пригоду відкритою для наступного покоління).

Таким чином, текст повісті описує функціонування постпам'яті, "опосередкованої не пригадуванням, а залученням уяви, проєкції та творчості" (Hirsch, 2008, p. 107). Той самий механізм фіксують свідчення депортованих, у яких Крим родинних переказів поставав опоетизованим краєм (Кислий, 2015a, с. 56). Легенда, що звучить одразу після репліки Керіма, звернена вже до позиції, яку Бекір щойно посів, і разом з ним її може посісти будь-хто, хто цієї миті читає книжку. Так повернення на плато Ескі-Кермен завершує ланцюг, у якому Крим передається як мовленнєва подія: спершу Керімові від діда, потім Бекірові від Керіма, а насамкінець читачеві від самого тексту.

ВИСНОВОК

Перформативний підхід дає змогу описати повість Наталії Смирнової "Крим Керіма" як текст, що розповідає про депортацію, відтворює механізми, якими пам'ять про пережите передається наступним поколінням. Ці механізми різнорідні за природою й нерідко поєднані в одному епізоді, проте всі спираються на повторюваність. Висловлювання, дія чи формула набувають чинності завдяки тому, що покликаються на усталену конвенцію і відтворюються в новому контексті.

Мовленнєвий рівень перформативності зосереджений у репліках старших членів родини, вимовлених у моменти втрати. Такі висловлювання встановлюють новий стан справ: надають статус, перевизначають ієрархію цінного, проголошують приналежність тоді, коли її матеріальна підстава зникає. Умовою їхньої чинності є визнання з боку тих, до кого вони звернені, а не самий факт вимовляння.

Ритуальний рівень утримує те, що встановило слово. Одноразове проголошення статусу переходить у щоденну практику, пов'язану з речами, і роль підтверджується без нових висловлювань, за відсутності того, хто її запровадив. Водночас текст окреслює межу цього механізму: обряд, закріплений за визначеним виконавцем, стає неможливим із його втратою, навіть коли необхідна річ збережена. Там, де повторення дії уривається, її структуру переймає оповідь, і саме оповідь виявляється найстійкішим носієм переданого.

Наративно-риторичний рівень охоплює побудову твору. Чотириразове повернення однієї легенди демонструє поступову зміну її функції: від публічного виконання перед аудиторією до формули, яка діє в пам'яті слухача після смерті мовця, і далі до фінального звучання без наративного обрамлення, що виводить звертання за межі сюжетного часу. Кільцева композиція працює в тому самому напрямі, передаючи наступному поколінню нездійснений задум.

Наскрізною для твору є операція уявляння, яка конституює для персонажа позицію, з якої минуле стає приступним, і повторюється в досвіді його нащадка. Це дає підстави твердити, що пам'ять про Крим у повісті зберігається завдяки здатності кожного покоління заново уявляти й осмислювати втрачений простір.

Разом ці засоби вибудовують ланцюг успадкування пам'яті, у якому позицію адресата послідовно посідають свідок депортації, його нащадок і читач. Розрізнення цих позицій є принциповим: досвід виселення персонаж переживає безпосередньо, нащадок отримує його винятково через родинну оповідь у форматі постпам'яті, а читачеві текст пропонує сконструйовану позицію, структурно паралельну позиції нащадка. Питання про фактичну читацьку рецепцію потребує окремого емпіричного дослідження.

Перспективу подальших студій становить зіставлення виявлених механізмів із ширшим корпусом української прози про Крим для дітей і підлітків, що дасть змогу з'ясувати, чи є вони особливістю окремого твору, чи формуються в жанрову конвенцію після 2014 року.

Conflict of interest: The authors declare no conflict of interest.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Безугла, Р. (2021). Перформативність, дискурс і комунікація: співвідношення понять. *Сучасне мистецтво*, 17, 95–103. https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248432.

Венедіктова, Л. (2018). Перформативні практики як філософія в дії. *Курбасівські читання*, 13, 26–35. https://www.kurbas.org.ua/almanah/13/02.pdf.

Вісич, О., & Михальчук, Т. (2024). Типологія і функції читацького перформансу в сучасній українській літературі для дітей і юнацтва. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2(28), 76–86. https://doi.org/10.32342/3041-217X-2024-2-28-5.

Дев'ятко, Н. (2020). Сакралізація та десакралізація простору в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва. *Сучасні літературознавчі студії*, 17, 19–26. https://doi.org/10.32589/2411-3883.17.2020.221825.

Карповець, М. (2024). Когнітивний вимір перформативного інсценування у навчальній діяльності студентів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 3, 55–59. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.10.

Качак, Т. (2021). Національна пам'ять у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва. *Світова література у літературознавчому дискурсі XXI ст. Матеріали XII Міжнародних Чичерінських читань Львів, 28–29 жовтня 2021 року*, 73–77. https://surli.cc/ipifbv.

Кислий, М.-О. (2015a). Дитинство депортованих кримських татар в Узбекистані у 1950-х роках (за матеріалами спогадів). *Наукові записки НаУКМА*. Історичні науки, 169, 52–57. https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/8de80ec1-ebbc-40ba-b19b-7382bfcc99ec/download.

Кислий, М.-О. (2015b). Усні свідчення як джерело для дослідження дитинства кримських татар у депортації. *Наш Крим*, 1, 232–235. https://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000758275.

Слижук, О. (2020). Мотиви національної пам'яті в сучасній українській історико-пригодницькій прозі для підлітків. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Література й історія» 08–11 жовтня 2020 року. Запоріжжя.* 101–104.

Слижук, О. (2022). Свій / Чужий (Інший) у художньому просторі сучасної української літератури для підлітків: методичний аспект. *Wroclawska Ukrainistika: lingua, litterae, sermo*, 1, 377–389. https://surl.li/loftyr.

Смирнова, Н. (2021). *Крим Керіма*. Портал.

Соболєва, О. (2018). Трансляція елементів традиційної культури та питання ідентичності кримських татар. *Українознавство*, 3(68), 130–139. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(68).2018.146596.

Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Clarendon Press.

Bauman, R. (1974). *Verbal art as performance*. Southwest Educational Development Laboratory.

Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.

Culler, J. (1981). *The pursuit of signs: Semiotics, literature, deconstruction*. Cornell University Press.

Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29(1), 103–128. https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019.

Iser, W. (1993). *The fictive and the imaginary: Charting literary anthropology*. Johns Hopkins University Press.

Kachak, T., & Blyznyuk, T. (2024). Research of Children's Literature in Ukrainian Scientific Discourse. *Magistra Iadertina*, 19(2), 177–207. https://doi.org/10.15291/magistra.4729.

Petrey, S. (1990). *Speech acts and literary theory*. Routledge.

Stephens, J. (2006). Performativity and the child who may not be a child. *Papers: Explorations into Children's Literature*, 16(1), 5–13. https://doi.org/10.21153/pecl2006vol16no1art1240.

Świetlicki, M. (2023). Next-generation memory and Ukrainian Canadian children's historical fiction: The seeds of memory. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003367918.

REFERENCES

Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.

Bauman, R. (1974). *Verbal art as performance*. Southwest Educational Development Laboratory.

Bezuhla, R. (2021). Performatyvnist, dyskurs i komunikatsiia: spivvidnoshennia poniat [Performativity, discourse and communication: the correlation of concepts]. *Suchasne mystetstvo* [Contemporary Art], 17, 95–103. https://doi.org/10.31500/2309-8813.17.2021.248432 [in Ukrainian].

Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.

Culler, J. (1981). *The pursuit of signs: Semiotics, literature, deconstruction*. Cornell University Press.

Deviatko, N. (2020). Sakralizatsiia ta desakralizatsiia prostoru v suchasnii ukrainskii literaturi dlia ditei ta yunatstva [Sacralisation and desacralisation of space in contemporary Ukrainian literature for children and youth]. *Suchasni literaturoznavchi studii* [Contemporary Literary Studies], 17, 19–26. https://doi.org/10.32589/2411-3883.17.2020.221825 [in Ukrainian].

Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics Today*, 29(1), 103–128. https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019.

Iser, W. (1993). *The fictive and the imaginary: Charting literary anthropology*. Johns Hopkins University Press.

Kachak, T. (2021). Natsionalna pamiat u suchasnii ukrainskii prozi dlia ditei ta yunatstva [National memory in contemporary Ukrainian prose for children and youth]. In *Svitova literatura u literaturoznavchomu dyskursi XXI st. Materialy XII Mizhnarodnykh Chycherinskykh chytan* [World Literature in the Literary Discourse of the 21st Century: Proceedings of the 12th International Chycherin Readings], Lviv, October 28–29, 2021, 73–77. URL: https://surli.cc/ipifbv [in Ukrainian].

Kachak, T., & Blyznyuk, T. (2024). Research of children's literature in Ukrainian scientific discourse. *Magistra Iadertina*, 19(2), 177–207. https://doi.org/10.15291/magistra.4729.

Karpovets, M. (2024). Kohnityvnyi vymir performatyvnoho instsenuvannia u navchalnii diialnosti studentiv [The cognitive dimension of performative staging in students' learning activity]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Psykholohiia* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology], 3, 55–59. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.3.10 [in Ukrainian].

Kyslyi, M.-O. (2015a). Dytynstvo deportovanykh krymskykh tatar v Uzbekystani u 1950-kh rokakh (za materialamy spohadiv) [The childhood of deported Crimean Tatars in Uzbekistan in the 1950s (based on recollections)]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Istorychni nauky [NaUKMA Research Papers. Historical Sciences], 169, 52–57. https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/8de80ec1-ebbc-40ba-b19b-7382bfcc99ec/download [in Ukrainian].

Kyslyi, M.-O. (2015b). Usni svidchennia yak dzherelo dlia doslidzhennia dytynstva krymskykh tatar u deportatsii [Oral testimonies as a source for studying the childhood of Crimean Tatars in deportation]. *Nash Krym* [Our Crimea], 1, 232–235 https://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000758275 [in Ukrainian].

Petrey, S. (1990). *Speech acts and literary theory*. Routledge.

Slyzhuk, O. (2020). Motyvy natsionalnoi pamiati v suchasnii ukrainskii istoryko-pryhodnytskii prozi dlia pidlitkiv [Motifs of national memory in contemporary Ukrainian historical-adventure prose for adolescents]. In *Materialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii "Literatura y istoriia"* [Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference "Literature and History"], October 8–11, 2020. Zaporizhzhia, 101–104 [in Ukrainian].

Slyzhuk, O. (2022). Svii / Chuzhyi (Inshyi) u khudozhnomu prostori suchasnoi ukrainskoi literatury dlia pidlitkiv: metodychnyi aspekt [The Self / The Alien (The Other) in the artistic space of contemporary Ukrainian literature for adolescents: a methodological aspect]. *Wrocławska Ukrainistyka: lingua, litterae, sermo*, 1, 377–389. https://surl.li/loftyr [in Ukrainian].

Smyrnova, N. (2021). *Krym Kerima* [Kerim's Crimea]. Portal [in Ukrainian].

Sobolieva, O. (2018). Transliatsiia elementiv tradytsiinoi kultury ta pytannia identychnosti krymskykh tatar [The transmission of elements of traditional culture and the question of Crimean Tatar identity]. *Ukrainoznavstvo* [Ukrainian Studies], 3(68), 130–139. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(68).2018.146596 [in Ukrainian].

Stephens, J. (2006). Performativity and the child who may not be a child. *Papers: Explorations into Children's Literature*, 16(1), 5–13. https://doi.org/10.21153/pecl2006vol16no1art1240.

Świetlicki, M. (2023). *Next-generation memory and Ukrainian Canadian children's historical fiction: The seeds of memory*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003367918.

Venediktova, L. (2018). Performatyvni praktyky yak filosofiia v dii [Performative practices as philosophy in action]. *Kurbasivski chytannia* [Les Kurbas Readings], 13, 26–35 [in Ukrainian]. https://www.kurbas.org.ua/almanah/13/02.pdf.

Visych, O., & Mykhalchuk, T. (2024). Typolohiia i funktsii chytatskoho performansu v suchasnii ukrainskii literaturi dlia ditei i yunatstva [Typology and functions of reading performance in contemporary Ukrainian children's and adolescent literature]. *Alfred Nobel University Journal of Philology*, 2(28), 76–86. https://doi.org/10.32342/3041-217X-2024-2-28-5 [in Ukrainian].

Oleksandra Visych, Doctor of Science in Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Language and Literature, National University of Ostroh Academy, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1706-1147
E-mail: oleksandra.visych@oa.edu.ua

Вісич, О. (2026). Перформативність як механізм успадкування пам'яті у повісті Наталії Смирнової "Крим Керіма". *Дитяча література: інтердисциплінарний дискурс*, 3 (2), 61 – 74.

У статті досліджено перформативні механізми успадкування пам'яті в повісті Наталії Смирнової "Крим Керіма" (2021) – одному з нечисленних сучасних українських текстів для дітей і підлітків, що звертається до теми Криму й досі не потрапляв у фокус літературознавчого аналізу. Актуальність дослідження зумовлена тим, що після окупації 2014 року літературний текст стає для юного читача одним з небагатьох посередників у знайомстві з півостровом.

Теоретичною базою слугує теорія перформативності в поєднанні зі студіями пам'яті. Вихідним є розрізнення Дж. Остіна між констативним і перформативним висловлюванням та його подальші переосмислення в теорії мовленнєвих актів (С. Петрі), студіях ритуалу й тілесної пам'яті (П. Коннертон), теорії перформансу (Р. Бауман) і риториці звертання (Дж. Каллер). Механізм передавання пам'яті розглянуто у світлі концепції постпам'яті М. Гірш, яка, своєю чергою, характеризує спосіб відсилання до минулого як перформативний, і поняття пам'яті наступного покоління М. Свєтліцького.

Перформативність повісті розглянуто на кількох рівнях, які співіснують у тексті: мовленнєві акти персонажів, повторювані дії й пов'язані з ними речі, побудова оповіді. Дослідження спирається на текстуальний аналіз із залученням елементів рецептивної теорії.

Простежено, як мовленнєві акти старших членів родини надають статус, перевизначають ієрархію цінного, проголошують приналежність. Ритуальний рівень утримує встановлене словом, переводячи одноразове проголошення в щоденну практику; водночас окреслено межу цього механізму, оскільки обряд, закріплений за визначеною особою, стає неможливим, коли присутність цієї особи виключена обставинами. Коли повторення дії уривається, її структуру переймає оповідь. Наративно-риторичний рівень проаналізовано через чотириразове повернення вставної легенди, кільцеву композицію та фінальну апострофу, яка виводить звертання за межі сюжетного часу. Окремо розглянуто наскрізну для твору операцію уявляння, що проходить крізь увесь твір і конституює для персонажа позицію, з якої минуле стає доступним. Доведено, що сукупність цих засобів вибудовує ланцюг успадкування пам'яті, у якому позицію адресата послідовно посідають свідок депортації, його нащадок і читач. Перспективу подальших студій становить зіставлення виявлених механізмів із ширшим корпусом української прози про Крим для дітей і підлітків.

Ключові слова: перформативність, постпам'ять, поколінневa пам'ять, депортація кримських татар, українська дитяча література, перекладний канон, соціологія перекладу, імагологія, культурна пам'ять, деколонізація.

Visych, O. (2026). Performativity as a Mechanism of Memory Inheritance in Nataliia Smyrnova's Novella "Kerim's Crimea". *Children's Literature: Interdisciplinary Discourse*, 3 (2), 61 – 74.

Received: August 26, 2026; **Accepted:** September 21, 2026; **Published:** November 26, 2026.